

Jakub ZASINA*

REURBANIZACJA W ŚWIETLE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ NAD MIASTAMI EUROPEJSKIMI

REURBANISATION AND THE HITHERTO EUROPEAN RESEARCH PRACTICE

ABSTRACT: Research on cities life cycles date back 1960s. Since the Klaassen model of urban development had been published, inner-city resurgence has started to be expected, due to the reurbanisation stage commencement. After decades of city dwellers movement from cores to rings, the reverse process was anticipated to come into being. The paper starts with a presentation of the reurbanisation term origin and evolution. Furthermore, the hitherto empirical attempts of reurbanisation presence verification made on European examples are widely captured. Most of all, the paper synthesizes the conclusions of scientific activities focused on the field of reurbanisation and underlines the challenges for conducting future research attempts.

KEY WORDS: phases of urbanisation, reurbanisation

Wprowadzenie

Jest powszechnie wiadome, że wartość wskaźnika urbanizacji w skali świata przekroczyła poziom 50% (Szymańska 2007). Środowiska miejskie, tworzone przez człowieka, a nie przez naturę, zamieszkuje dziś więcej ludzi niż tereny rolnicze, które człowiekowi towarzyszyły od zarania. Po latach krytyki adresowanej wobec miast w ubiegłym wieku zaczyna się je uznawać za ten z wynalazków człowieka, który czyni ludzkość majątniejszą, mądrzejszą, zdrowszą i szczęśliwszą, a rozwój świata bardziej zrównoważonym (Glaeser 2012). Jesteśmy dziś obserwatorami procesu wysuwania się miast – jako jednostek przestrzennych – na pierwszoplanową pozycję niemal w każdym aspekcie życia społeczno-gospodarczego. Odradzanie się dużych i starych miast (ang. *urban resurgence*) stało się faktem. Warto w tym miejscu zauważyć, że odradzanie to cechuje się dwoma wymiarami przestrzennymi. Pod terminem tym rozumie się bowiem zarówno

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska, e-mail: jakub.zasina@uni.lodz.pl

intensyfikację rozwoju obszarów metropolitalnych jako całości, jak też odradzanie się ich śródmieść (Storper, Manville 2006).

Drugi ze wskazanych wymiarów przestrzennych odradzania się miast jest bliższy tematowi podjętemu w niniejszym artykule. Dotyczy on bowiem zjawiska reurbanizacji, charakteryzującego się ożywieniem obszarów centralnych miast i wzrostem ich znaczenia za sprawą stabilizacji i intensyfikacji funkcji mieszkaniowej w ich obrębie na tle miasta ogółem. Celem niniejszego opracowania jest zaprezentowanie genezy pojęcia reurbanizacji i jego ewolucji, syntetyzacja dotychczas zgromadzonej wiedzy na jej temat, a także wskazanie obszarów, które mogą stanowić wyzwania badawcze dla kolejnych osób podejmujących się prowadzenia badań w tym zakresie. Szczególną uwagę położono na identyfikację: stosowanych do tej pory metod, narzędzi i jednostek badawczych; ośrodków miejskich uwzględnianych w badaniach oraz komentarzy innych badaczy wobec założeń modelu Klaassena. W związku z powyższym artykuł rozpoczyna się od przedstawienia przeglądu definicji pojęcia reurbanizacji. Następnie przybliżono w nim czteroetapowy model rozwoju miasta – znany jako model Klaassena – który rozpowszechnił w europejskim środowisku akademickim pojęcie reurbanizacji. Artykuł wskazuje najważniejsze ze spostrzeżeń na temat tego modelu i jego założeń, które do tej pory sformułowali badacze podejmujący się próby empirycznej weryfikacji hipotezy o zachodzeniu reurbanizacji we współczesnych miastach europejskich. Opracowanie kończy się zarysowaniem wyzwań na przyszłość, stojących przed kontynuatorami badań nad reurbanizacją.

Ewolucja pojęcia reurbanizacji

Literatura przedmiotu wskazuje, że prawdopodobnie pierwszą osobą, która użyła pojęcia reurbanizacji, była Elisabeth Pfeil. Miała ona w roku 1972 spontanicznie określić nim nową praktykę planowania rozwoju miast odpowiadającą współczesnej koncepcji miasta kompaktowego (Haase i in. 2009). Niektóre z definicji reurbanizacji odwołują się do zjawisk demograficznych zachodzących w miastach i opisują okres wzrostu demograficznego następujący po latach kryzysu na ich obszarze (Rérat 2012). Wydaje się jednak, że najbardziej rozpowszechnionym rozumieniem terminu reurbanizacji jest to przedstawione przez zespół badawczy kierowany przez Leo Klaassena. Uznaje ono za reurbanizację kolejny etap rozwoju miasta, w którym po latach intensywnego wzrostu liczby mieszkańców przedmieść ich grono się zmniejsza, zaś obszar centralny miasta odnotowuje wzrost liczby zamieszkiwanych go osób (van den Berg i in. 1982). Ponieważ autorzy ci uznali reurbanizację za przyszły, jeszcze niezaistniały etap rozwoju miasta, wraz z przeprowadzaniem kolejnych badań w tym zakresie postępowała ewolucja pojęcia reurbanizacji. Dziś rozumie się przez nią proces długoterminowej stabilizacji obszarów centralnych, zarówno dzięki gotowości ich obecnych mieszkańców do pozostania w nich, jak też poprzez napływ do tych obszarów nowych osób (Haase i in. 2008). W skali całej aglomeracji reurbanizacja jest względnym bądź bezwzględnym

przyrostem liczby mieszkańców obszaru centralnego w porównaniu do jego otoczenia. Reurbanizację można jednak analizować również w mniejszej skali – np. dzielnicy – gdy oznacza ona wzmocnienie jej funkcji mieszkaniowej następującym dzięki zasiedlaniu dzielnicy i użytkowaniu jej przez ludność w różnym wieku oraz o różnym statusie społeczno-ekonomicznym, co różni ją od gentryfikacji (Kabisch, Haase A., Haase D. 2010).

Obserwowane obecnie wzmocnienie zainteresowania zagadnieniem reurbanizacji znajduje swoje uzasadnienie w danych statystycznych na temat populacji europejskich miast: znaczna ich część, zwłaszcza w Europie Środkowo-Wschodniej, cechuje się bowiem malejącą liczbą mieszkańców. Badania w tym obszarze wskazują, że problemu ubytku populacji doświadcza niemal 42% miast Europy (Turok, Mykhnenko 2007). Warto zauważyć, iż kurczenie się miasta powoduje istotne, negatywne konsekwencje o charakterze gospodarczym: „a) utratę kapitału ludzkiego, zmniejszanie gęstości zaludnienia; b) zmniejszenie potencjału i atrakcyjności miasta, utratę znaczenia dzielnic śródmiejskich; c) ograniczenie wymiaru rynku pracy, regres rynku konsumpcyjnego, ograniczenie bazy ekonomicznej miasta, destabilizację społeczną i ekonomiczną; d) kurczenie się rynku nieruchomości, spadek wartości nieruchomości, wzrost liczby pustostanów, degradację terenów i obiektów nieużywanych, defragmentację («perforację») struktur przestrzennych, segregację przestrzenną [...]; e) osłabienie podstaw funkcjonowania zarówno usług komercyjnych, jak i infrastruktury społecznej oraz obiektów publicznych w konsekwencji konieczności ograniczenia ich sieci, zwiększenie kosztów dostępu dla mieszkańców, zmniejszenie efektywności wykorzystania istniejącej infrastruktury społecznej, technicznej oraz transportowej” (Czarnecki 2011 za Adamski 2013). W obliczu wskazanych powyżej problemów reurbanizacja może się zatem jawić jako nadzieja na powstrzymanie lub ograniczenie ich negatywnych konsekwencji.

Reurbanizacja jako etap rozwoju miasta w modelu Klaassena

Przedstawienie genezy pojęcia reurbanizacji wymaga rzucenia światła na badania prowadzone jeszcze w latach 60. XX w. Podejmowano wówczas próby uogólnienia złożonego procesu rozwoju miasta do kilkietapowych modeli. Ich rolą miało być objaśnianie najważniejszych spośród zachodzących w tej materii zmian, jak też ich uwarunkowań i konsekwencji. Chęć zapisania procesu rozwoju miasta klarownym modelem mogła wynikać z jeszcze jednej pobudki, tj. nadziei na opracowanie narzędzi dla prowadzenia badań porównawczych między poszczególnymi ośrodkami miejskimi. Można stwierdzić, że rozważania badaczy miast zbiegły się w czasie z konstruowaniem teorii cyklu życia produktu¹.

¹ R. Vernon stwierdził wówczas, że każdy produkt przechodzi kolejno przez cztery fazy cyklu swojego życia, czyli pozostawania na rynku: rozwoju, wzrostu, dojrzałości i schyłku (Vernon 1966).

W roku 1963 model wyjaśniający koncentrację ludności, składający się z pięciu następujących po sobie etapów, opublikował amerykański socjolog Jack P. Gibbs (Gibbs 1963)². Opracowanie to nie zdobyło takiej popularności jak późniejsza praca, znana jako model Klaassena. Model ten został opublikowany na początku lat 80. XX w. i wskazywał nie pięć, a cztery etapy urbanizacji, które następowały kolejno po sobie. Model dotyczył tak obszarów centralnych (ang. *cores*), jak też ich bezpośredniego otoczenia (ang. *rings*), tworzących razem miejskie obszary funkcjonalne (ang. *functional urban regions*, później zaczęto używać terminu „aglomeracje”). Autorzy posługiwali się w nim dynamiką przyrostów ludności w granicach każdej z trzech kategorii, co pozwalało na określenie właściwego etapu urbanizacji, w którym znajdował się dany miejski obszar funkcjonalny.

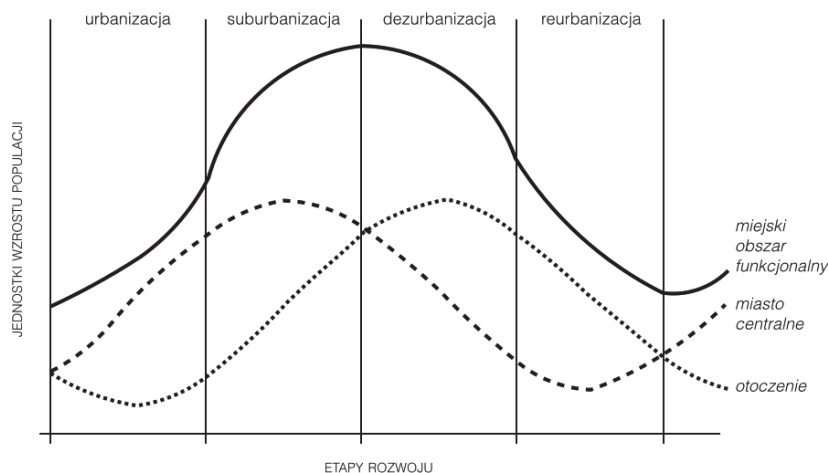
Pierwszy etap modelu autorzy określili mianem urbanizacji. Wtedy też tempo zaludniania obszaru centralnego jest zdecydowanie szybsze niż jego otoczenia, zaś liczba ludności miejskiego obszaru funkcjonalnego ogółem rośnie (rysunek 1). Jako drugi następuje etap zwany suburbanizacją. W tym przypadku populacja obszaru centralnego nadal rośnie, a wzrostowi temu towarzyszy zwiększanie populacji stref obrzeżnych. Miejski obszar funkcjonalny jako całość nadal powiększa liczbę swoich mieszkańców, jednak jest to zasługą głównie wzrostu ludności w otoczeniu miasta centralnego. Trzeci etap — dezurbanizacji — według autorów miał zachodzić wtedy, gdy spadki najpierw populacji obszarów centralnych, a następnie obszarów zewnętrznych przyczyniały się do spadku populacji miejskiego obszaru funkcjonalnego ogółem. Autorzy potwierdzili empirycznie zachodzenie trzech wskazanych etapów urbanizacji w drodze analizy danych statystycznych za lata 1950–1975 dla 189 miejskich obszarów funkcjonalnych z 14 europejskich krajów³ (van den Berg i in. 1982). Chcąc umiejscowić zidentyfikowane powyżej etapy w historii rozwoju miast europejskich⁴, należałoby wskazać, iż urbanizacja była zjawiskiem dominującym do lat 50. XX w., lata 60. były dekadą charakteryzującą się etapem suburbanizacji, zaś dezurbanizacja stanowiła domenę lat 70. (Champion 2001).

Model Klaassena przewidywał ponadto możliwość zaistnienia czwartego etapu, czyli reurbanizacji, i to właśnie za sprawą tego modelu termin ten został rozpowszechniony.

² Pierwszy etap tego modelu zakładał powstawanie miast przy mniejszej dynamice wzrostu ludności miejskiej niż dynamika wzrostu liczby ludności wsi. Następujący po nim etap drugi cechował się dalszym rozwojem miast, ze względu na dynamikę wzrostu liczby ludności miejskiej przewyższającą dynamikę wzrostu populacji wsi. Trzeci etap przewidywał zatracenie przez wieś swojego znaczenia jako miejsca zamieszkania, zaś w etapie czwartym podobny los miał spotkać mniejsze z miast. Ostatni etap – piąty – miał się odznaczać bardziej równomiernym rozkładem przestrzennym ludności dzięki postępującemu zmniejszaniu się gęstości zaludnienia. Warto zauważyć, że autor modelu zakładał, iż dana jednostka przestrzenna może znajdować się jednocześnie w więcej niż jednym zidentyfikowanym etapie. Za możliwe uznał również cofnięcie się jednostki przestrzennej do etapu wcześniejszego. Gibbs swój model opracował na przykładzie 48 amerykańskich stanów w drodze analizy danych statystycznych. Model nie przewidywał etapu reurbanizacji.

³ Były nimi: Austria, Belgia, Bułgaria, Dania, Francja, Holandia, Jugosławia, Niemcy Zachodnie (RFN), Polska, Szwajcaria, Szwecja, Węgry, Wielka Brytania i Włochy.

⁴ Procesy urbanizacji w krajach tzw. bloku wschodniego charakteryzowały się opóźnieniem etapów suburbanizacji i dezurbanizacji w stosunku do krajów zachodnioeuropejskich.

Rys. 1. Wielkość populacji miasta centralnego, jego otoczenia i miejskiego obszaru funkcjonalnego ogółem na różnych etapach rozwoju

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: van den Berg i in. 1982, s. 37.

Na tym etapie rozwoju miejskiego obszaru funkcjonalnego liczba jego mieszkańców ogółem miała wciąż maleć. Jednak tym, co w etapie reurbanizacji uznać należałoby za najistotniejsze, były przewidywania autorów modelu nie tylko o zahamowaniu w nim ubytku, ale też o wzroście liczby ludności obszaru centralnego. Używanie sformułowania „przewidywania autorów” wobec etapu reurbanizacji wydaje się słuszne, gdyż badacze ci, dysponując wspomnianymi danymi statystycznymi, nie byli w stanie empirycznie potwierdzić faktu zaistnienia etapu reurbanizacji. Ówczesne realia przełomu lat 70. i 80. XX w. pozwalały sądzić, iż etap ten nadejdzie w przyszłości, za sprawą podejmowanych wtedy prób tworzenia polityki miejskiej zakładającej rehabilitację zasobu mieszkaniowego w śródmieściach, zmiany w organizacji ruchu ulicznego (w tym tworzenie przestrzeni dedykowanych pieszym) czy też podnoszenie jakości infrastruktury społecznej. Twórcy modelu byli jednak dość ostrożni wobec perspektywy zaistnienia etapu reurbanizacji i upatrywali szans powodzenia w tym zakresie przede wszystkim w wyniku prowadzenia zdecydowanych działań przez sektor publiczny, nie zaś przez sektor prywatny. Ponieważ reurbanizacja pozostawała potencjalnym, niepotwierdzonym empirycznie scenariuszem na przyszłość, nie dziwi fakt, iż w porównaniu z pozostałymi zidentyfikowanymi etapami rozwoju autorzy poświęcili mu zdecydowanie mniejszą uwagę w swoim opracowaniu (Champion 2001).

Można stwierdzić, że model Klaassena różnił się jednym istotnym elementem od modelu Gibbisa: zakładał on właśnie możliwość odrodzenia się miejskiego obszaru funkcjonalnego dzięki doświadczeniu etapu reurbanizacji, który tworzył podwaliny pod uruchomienie pełnego cyklu od początku, tj. pod ponowne doświadczenie etapu urbanizacji (Rérat 2012). Model odpowiadał tym samym podstawowemu założeniu ekonomiki miejskiej, która uznaje, że rozwój miasta jest procesem ciągłym i nie istnieje

w nim stan docelowy, który miasto byłoby w stanie osiągnąć. Ekonomisci miasta twierdzą bowiem, że każdy osiągnięty stan rozwoju jest wyłącznie stanem przejściowym, będącym podstawą do przejścia na następny etap (Bury, Markowski, Regulski 1993, s. 87).

Weryfikacja założeń modelu Klaassena w wybranych badaniach nad reurbanizacją

W modelu Klaassena w celu identyfikacji kolejnych etapów urbanizacji posłużono się danymi na temat populacji miejskich obszarów funkcjonalnych, mimo iż autorzy koncepcji nie uznawali tych danych za najkorzystniejsze z perspektywy wiarygodnego opisu zachodzących zmian. Teoretyczne założenia modelu opierały się bowiem na analizie zmian gospodarczych i społecznych oraz na analizie konsekwencji zachowań trzech aktorów życia miejskiego – gospodarstw domowych, przedsiębiorstw oraz rządu (samorządu) – oraz ich wpływie na procesy urbanizacji. Uwaga autorów modelu skoncentrowana na kategorii gospodarstwa domowego w opisie teoretycznych założeń modelu była uzasadniona⁵. Ostatecznie autorzy modelu posłużyli się w nim jednak powszechnie dostępnymi statystykami dotyczącymi populacji, m.in. z uwagi na brak możliwości skompletowania danych ilustrujących rozkład przestrzenny gospodarstw domowych w dłuższym okresie dla wszystkich jednostek terytorialnych uwzględnionych w badaniu (van den Berg i in. 1982).

Kategorię populacji wykorzystywali w kolejnych latach także inni badacze. Paul Cheshire, przeprowadzając analizę na próbie 241 miejskich obszarów funkcjonalnych z obszaru ówczesnej Unii Europejskiej liczących przynajmniej 330 000 mieszkańców, potwierdził, że dezurbanizacja⁶ została zahamowana na przełomie lat 80. i 90. XX w. Uzyskane przez niego wyniki nie były jednak w stanie wykazać, by reurbanizacja stała się w tym czasie zjawiskiem powszechnym dla wszystkich miast poddanych analizie, gdyż reurbanizacja okazała się domeną głównie miast krajów północnych. Co więcej, wiele spośród przeanalizowanych jednostek terytorialnych doświadczało w tym czasie procesów sub- lub dezurbanizacji, a ich przedmieścia trudno było uznać za doświadczające kryzysu (Cheshire 1995).

Model Klaassena spotkał się ze stosunkowo dużym zainteresowaniem badaczy, którzy, wykorzystując jego założenia, podjęli próby wyjaśniania zjawisk zachodzących w innych miastach. Być może pierwotne użycie kategorii populacji dla identyfikacji etapów rozwoju aglomeracji zamiast kategorii gospodarstw domowych spowodowało, że

⁵ Z przestrzennego punktu widzenia wybór miejsca zamieszkania przez gospodarstwo domowe jest podstawową decyzją przez nie podejmowaną, a wiele późniejszych decyzji gospodarstwo podejmuje, biorąc pod uwagę właśnie ten punkt w przestrzeni, w którym postanowiło osiąść. Następstwem wyboru miejsca zamieszkania przez gospodarstwo domowe są często decyzje członków gospodarstwa wobec miejsca pracy czy też miejsc zaspokajania swoich pragnień i potrzeb (np. konsumpcyjnych).

⁶ W tej analizie posługiwano się pojęciami decentralizacji oraz recentralizacji.

w pierwszej kolejności badacze zainteresowani procesem reurbanizacji skupili się właśnie na analizie danych związanych z gospodarstwami domowymi w kontekście wskazanych etapów rozwoju miast. Przegląd danych spisowych dla 10 największych miast Francji za lata 1975–1990 potwierdził, że miasta te odnotowały w latach 1982–1990 wzrost populacji w swoich centrach, co odpowiadało scenariuszowi przewidzianemu na etap reurbanizacji. Co więcej, skoncentrowanie uwagi w tym badaniu na kategorii gospodarstwa domowego pozwoliło uzyskać szersze spojrzenie na zachodzące zmiany niż przeprowadzenie tradycyjnej analizy opartej na danych o populacji czy o migracjach. Procesem, który okazał się odpowiedzialny za zwiększenie atrakcyjności miast centralnych jako miejsca zamieszkania, był istotny wzrost liczby jednoosobowych gospodarstw domowych. Te zaś decydowały się na wybór lokalizacji centralnych. Wzrost ich liczby mógł wynikać bądź ze zwiększenia liczby osób starszych, samodzielnie prowadzących gospodarstwa domowe, bądź ze wzrostu liczby osób młodych, świadomie wybierających życie w pojedynkę. Wśród uwarunkowań stojących za tymi zmianami autorzy badania wyróżnili m.in. podniesienie znaczenia sektora usług i wynikające z niego wzrost udziału specjalistów (ang. *professionals*) w strukturze rynku pracy oraz wzrost liczby kobiet aktywnych zawodowo, mogących pozwolić sobie na samodzielne życie (Ogden, Hall 2000).

Przekonanie o tym, iż aktorami życia miejskiego napędzającymi reurbanizację są małe, nietradycyjne gospodarstwa domowe, zyskiwało zwolenników w miarę uzyskiwania wyników z kolejnych projektów badawczych. Analizę zmian struktury gospodarstw domowych oraz ich zachowań uznano za podstawę wyjaśniania zjawiska reurbanizacji (Buzar i in. 2007). Badania przeprowadzone w czterech miastach europejskich – Bolonii, León, Lipsku oraz Lublanie – pozwoliły poszerzyć wiedzę w tym zakresie. Wśród kluczowych aktorów – użytkowników śródmieść – znalazły się wówczas także osoby o niepewnej sytuacji mieszkaniowej i finansowej, często wspólnie wynajmujące mieszkania z innymi, nieskoligaconymi osobami o podobnych cechach (ang. *flat-shares*). Podkreślono ponadto, że procesami przyczyniającymi się do zjawiska reurbanizacji mogą być gentryfikacja i studentyfikacja (ang. *studentification*). Realizatorzy tego badania wskazali, że etap reurbanizacji stanowi konsekwencję fundamentalnych zmian społecznych zachodzących w Europie od lat 60. XX w., a przede wszystkim tzw. drugiego przejścia demograficznego, charakteryzującego się zmniejszającą się liczbą urodzeń, wzrostem przewidywanej długości dalszego trwania życia, zmianami w strukturach gospodarstw domowych, ale też destabilizacją tradycyjnych wzorców kulturowych i społecznych. W badaniu tym poza analizą danych ilościowych wykorzystano również metody jakościowe⁷, przeprowadzając badania ankietowe z przedstawicielami gospodarstw domowych. Zastosowanie metod jakościowych stanowiło odpowiedź na jeden z zarzutów wobec modelu Klaassena o korzystaniu wyłącznie z danych ilościowych. Potwierdzono wówczas wcześniejsze spostrzeżenia o tym, że cechami obszarów

⁷ Nie była to pierwsza próba włączenia w aparat badawczy metod jakościowych, zob. tabela 1.

śródmiejskich decydującymi o ich atrakcyjności mieszkaniowej są m.in. centralna lokalizacja, historyczny zasób mieszkaniowy, a także bogate wyposażenie w infrastrukturę i udogodnienia miejskie. Wnioski z przeprowadzonych wywiadów doprowadziły realizatorów badania do przekonania, iż reurbanizacja jest w mniejszym stopniu „powrotem do miasta” mieszkańców przedmieść, a w większym zakresie ruchem do wewnątrz miasta tych osób, które już je zamieszkują (Haase i in. 2009). Z badań nad miastami szwajcarskimi wynika natomiast, że istotną grupą osób napędzających proces reurbanizacji są migranci z zagranicy (Rérat 2012). Wybrane badania nad reurbanizacją zestawione zostały w tabeli 1.

Tabela 1

Charakterystyka wybranych spośród dotychczasowych badań nad reurbanizacją

Miejsce publikacji wyników	Badane miasta	Typ danych	Wybrane wnioski
Lever 1993	Glasgow	dane spisowe	Reurbanizację napędzają ludzie młodzi i ludzie starsi przemieszczający się do centrum. Reurbanizacja jest konsekwencją przejścia z gospodarek przemysłowych na usługowe.
Ogden, Hall 2000	Bordeaux, Grenoble, Lille, Lyon, Marsylia, Nantes, Nicea, Paryż, Toulon, Tuluza	dane spisowe	Śródmieścia pełnią rolę „filtrów”, najpierw przyciągając młodych migrantów, a później tracąc ich na rzecz przedmieść. Reurbanizacja wiąże się ze zmianami na rynku pracy – wzrostem liczby specjalistów (ang. <i>professionals</i>) zwłaszcza wśród kobiet. Zmiany gospodarstw domowych są odwrotne do zmian populacji: gdy populacja śródmieść malała, liczba gospodarstw na ich obszarze rosła.
Buzar i in. 2007, Haase i in. 2009	Bolonia, León, Lipsk, Lublana	dane spisowe oraz dane z badań ankietowych	Reurbanizację napędzają ludzie młodzi, nowe typy gospodarstw domowych, osoby dobrze wykształcone lub kształcące się, osoby o niepewnej sytuacji finansowej i mieszkaniowej. Reurbanizacja wynika w większym stopniu z przemieszczeń wewnątrzmijskich dotychczasowych mieszkańców lub z napływu nowych, a w mniejszym z ruchu mieszkańców przedmieść do centrum.
Rérat 2012	25 miast Szwajcarii	dane spisowe	Istotną grupą aktorów napędzających proces reurbanizacji są migranci z zagranicy oraz nietradycyjne gospodarstwa domowe.

Źródło: Opracowanie własne.

Z perspektywy polskiego badacza interesujące może się okazać spostrzeżenie, iż wiedza na temat czteroetapowego modelu rozwoju miejskich obszarów funkcjonalnych miała szansę rozpowszechnić się w naszym kraju bardzo szybko, bowiem w rodzimej literaturze model Klaassena omówiono już w roku 1982 (zob. Reguński 1982). Stało

się tak za sprawą Jerzego Regulskiego, który był jednym z trzech Polaków uczestniczących w grupie badawczej kierowanej przez Klaassena. Niestety, próbę organizacji badań, które przekładałyby wypracowaną metodologię na miasta polskie, utrudnia niewystarczająco niski poziom agregacji danych dotyczących właśnie gospodarstw domowych, które to dane pozyskiwane są w ramach przeprowadzania narodowych spisów powszechnych przez Główny Urząd Statystyczny⁸.

Podsumowanie i wnioski

Od momentu opublikowania modelu Klaassena, identyfikującego i charakteryzującego cztery etapy rozwoju miast, minęły ponad trzy dekady. W tym czasie przeprowadzono kilka prób empirycznego potwierdzenia założeń modelu, dzięki którym zwiększono zakres wiedzy na temat procesów urbanizacyjnych. Szczególną uwagę poświęcono weryfikacji hipotezy autorów modelu o zaistnieniu w przyszłości etapu reurbanizacji, dającego nadzieję na odrodzenie się miasta poprzez wzmocnienie funkcji mieszkaniowej obszarów centralnych oraz stworzenie podstaw dla uruchomienia cyklu od początku.

Wielu badaczom nie udało się do tej pory jednoznacznie dowieść, by zjawisko suburbanizacji zanikało oraz by przedmieścia przechodziły w stan kryzysu. Jednocześnie badaczom udało się zaobserwować w ostatnich latach stabilizację funkcji mieszkaniowej miast centralnych, utożsamianej z etapem reurbanizacji. Co istotne, pojawiły się również poglądy, iż tzw. powrót do miasta, z którym reurbanizację powszechnie się utożsamia, w praktyce może nie zachodzić, bowiem reurbanizacja wydaje się bardziej ruchem do wewnątrz miasta tych osób, które już je zamieszkują, oraz nowych migrantów, a w mniejszym stopniu powrotem do miasta centralnego mieszkańców przedmieść (Haase i in. 2009).

Z dzisiejszej perspektywy negatywnie ocenia się wykorzystywanie przez pierwotny model wyłącznie danych na temat wielkości populacji i dynamiki jej zmian, bez uwzględnienia innych wskaźników, które mogłyby trafniej wyjaśniać zjawisko reurbanizacji (Rérat 2012), w tym metod jakościowych. To właśnie przejście od posługiwania się danymi na temat populacji do używania danych na temat gospodarstw domowych – ich struktur i lokalizacji w przestrzeni miejskiej – rzutuje najmocniej na ewolucję badań nad zjawiskiem reurbanizacji. Tym samym można stwierdzić, że późniejsze badania zrealizowały pierwotne zamierzenie zespołu Klaassena, który w teoretycznym uzasadnieniu modelu za kluczowych aktorów życia miejskiego uznał gospodarstwa domowe, a nie jednostki.

W tym kontekście na uwagę zasługuje przede wszystkim proces polegający na zwiększaniu się liczby nietradycyjnych gospodarstw domowych w miastach ogółem,

⁸ W Narodowym Spisie Powszechnym z 2011 r. wielkość próby badawczej została ograniczona w stosunku do spisów wcześniejszych. Dostępne za ten rok dane pozwalają na uzyskanie obserwacji o dobrej jakości na poziomie nie niższym niż powiat ogółem.

a w ich centralnych częściach w szczególności. Wskazuje się bowiem, że współczesne śródmieścia często są uznawane za atrakcyjne przez tzw. nietradycyjne gospodarstwa domowe, wśród których wymienić można: gospodarstwa jednoosobowe, gospodarstwa, w których ludzie pozostają ze sobą w związkach nieformalnych (ang. *cohabiting couples*) lub w związkach osób tej samej płci (ang. *same-sex unions*), czy też gospodarstwa składające się z osób współwynajmujących mieszkania (ang. *flat-shares*). Nie oznacza to jednak, że rodziny z dziećmi nie zamieszkują centralnych obszarów miast, gdyż i dla nich śródmieścia o określonych cechach są atrakcyjnymi lokalizacjami (Haase i in. 2009).

Badacze wskazują, że śródmieścia mogą pełnić rolę swego rodzaju „filtrów”, przez które początkowo „przechodzi” relatywnie dużo młodych migrantów, którzy następnie przenoszą się na przedmieścia wraz z postępującym cyklem życia gospodarstwa domowego (Ogden, Hall 2000). Lokalizacja śródmiejska bywa traktowana jako chwilowa, przejściowa, odpowiadająca potrzebom na określonym etapie życia (Grossmann, Haase, Steinführer 2012). Z perspektywy prowadzenia polityki miejskiej niezwykle istotne wydaje się pozyskanie wiedzy o tym, jak kształtować przestrzeń obszarów śródmiejskich i zarządzać nimi, aby odpowiadały one potrzebom i pragnieniom różnych użytkowników, zachęcając ich do osiedlenia się właśnie w tych lokalizacjach. Warto w tym miejscu podkreślić, iż jednoczesne zamieszkiwanie centralnych obszarów miasta przez różne grupy społeczne jest kluczowym elementem jednej z najnowszych definicji reurbanizacji, wedle której jest ona procesem cechującym się przede wszystkim wzmocnieniem funkcji mieszkaniowej śródmieścia za sprawą różnorodnych grup ludności (Haase i in. 2009).

Ostatnim aspektem, który zwraca uwagę przy dokonywaniu przeglądu dotychczasowych prób badania zjawiska reurbanizacji, był brak uporządkowania terminologicznego samego pojęcia reurbanizacji, zwłaszcza w początkowym etapie zainteresowania badaczy tą tematyką. Czasami bowiem trudno było im jednoznacznie rozróżnić reurbanizację i gentryfikację. Dziś już wiadomo, że utożsamianie obu terminów jest przeświadczeniem błędnym, gdyż gentryfikacja oznacza jedynie selektywne polepszanie przestrzeni miasta i zazwyczaj kończy się przemieszczeniem jednej grupy ludności w zamian za drugą. Tymczasem reurbanizacja ma swoje odniesienia do znacznie szerszych procesów demograficznych, gdyż wynikiem procesu reurbanizacji jest sumaryczne podniesienie wartości wskaźnika zamieszkiwania obszarów centralnych miasta (Kabisch, Haase A., Haase D. 2010). Reurbanizacja, uwzględniając różnokierunkowe przepływy grup społecznych o zróżnicowanych charakterystykach społeczno-gospodarczych, jest zatem pojęciem szerszym, gentryfikacja zaś jednym z jego podzbiorów (Buzar i in. 2007). Niestety, jak wskazują badacze, reurbanizacja stała się w kilku przypadkach „słowem-wytrychem” stosowanym przez polityków, próbujących maskować nim działania zmierzające do gentryfikacji (Haase i in. 2009).

Podsumowując, model Klaassena usystematyzował wiedzę z zakresu przebiegu, uwarunkowań oraz konsekwencji procesów urbanizacyjnych i wyznaczył obszary badawcze kolejnym projektom naukowym. Przyczynił się zatem pośrednio do zainicjowania działań, których celem było doprowadzenie do pełniejszego poznania

i zrozumienia tych procesów. Na podstawie dotychczasowych badań można dojść do wniosku, że w przyszłości coraz trudniej będzie jednoznacznie określać, w którym ze wskazanych czterech etapów rozwoju znajduje się dane miasto lub miejski obszar funkcjonalny (Champion 2001). Trudność ta, wynikająca ze złożoności współczesnych procesów urbanizacyjnych, dotyczy także identyfikacji, czy dana jednostka terytorialna doświadcza procesu reurbanizacji. W związku z powyższym pojawiły się wątpliwości wobec przydatności modelu Klaassena do dalszych analiz (Rérat 2012). Na podstawie przytoczonych w artykule wniosków z badań innych autorów można zauważyć, że ostatnie lata aktywności badawczej w zakresie reurbanizacji koncentrowały się głównie na identyfikacji i objaśnianiu procesów demograficznych oraz preferencji lokalizacyjnych gospodarstw domowych. Wnioski dostarczone w wyniku tych analiz pozwoliły powiększyć wiedzę o reurbanizacji, jednak tylko do pewnego stopnia. Wciąż istotnym zadaniem dla badaczy miast w skali całego kontynentu pozostaje podjęcie próby zgłębienia gospodarczych uwarunkowań i konsekwencji tego etapu rozwoju miast i miejskich obszarów funkcjonalnych. Choć stanowiły one podstawy dla założeń teoretycznych pierwotnego modelu, dziś sprawiają wrażenie zaniedbywanych przez główny nurt rozważań. Z perspektywy polskiego badacza wyzwaniem na przyszłość jest zaś przeprowadzenie analiz na temat reurbanizacji w miastach krajów Europy Środkowo-Wschodniej, dotąd w analizach na jej temat pomijanych. Zagadnienie to wydaje się niezwykle interesujące w kontekście poszukiwania odpowiedzi na pytanie o to, czy po blisko trzech dekadach transformacji ustrojowej i gospodarczej oraz po doświadczeniu wzmożonej presji suburbanizacyjnej pojawiły się w nich pierwsze oznaki reurbanizacji, jak działo się to w miastach zachodniej części Europy.

Bibliografia

- Adamski, J., 2013, Kierunki optymalizacji funkcjonowania usług i infrastruktury kurczących się miast, [w:] *Zarządzanie rozwojem miast o zmniejszającej się liczbie mieszkańców (w kontekście perspektywy finansowej 2014–2020)*, red. B. Domański, Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa.
- Bury P., Markowski T., Regulski J., 1993, *Podstawy ekonomii miasta*, Fundacja Rozwoju Przedsiębiorczości, Łódź.
- Buzar S. i in., 2007, *Splintering urban populations: Emergent landscapes of reurbanisation in four European cities*, "Urban Studies" 44(4).
- Champion T., 2001, *Urbanization, suburbanization, counterurbanization and reurbanization*, [w:] *Handbook of urban studies*, red. R. Paddison, Sage Publications, London.
- Cheshire P., 1995, *A new phase of urban development in Western Europe? The evidence for the 1980s*, "Urban Studies" 32(7).
- Czarnecki B., 2011, *Przejawy i konsekwencje depopulacji polskich miast. Zarys problemu*, „Architecturae et Artibus” 4.
- Gibbs J.P., 1963, *The evolution of population concentration*, "Economic Geography" 39(2).
- Glaeser E.L., 2012. *Triumph of the city*, Penguin Books, London.
- Grossmann K., Haase A., Steinführer A., 2012, *Transitory urbanites: New actors of residential change in Polish and Czech inner cities*, "Cities" 29(5).
- Haase A. i in., 2009, *Emergent spaces of reurbanisation: Exploring the demographic dimension of inner-city residential change in a European setting*, "Population, Space and Place" 16(5).

- Haase D. i in., 2008, *Guidelines for the "Perfect Inner City". Discussing the appropriateness of monitoring approaches for reurbanization*, "European Planning Studies" 16(8).
- Kabisch N., Haase A., Haase D., 2010, *Evolving reurbanisation? Spatio-temporal dynamics as exemplified by the East German city of Leipzig*. "Urban Studies" 47(5).
- Lever W.F., 1993, *Reurbanisation – the policy implications*, "Urban Studies" 30(2).
- Ogden P.E., Hall R., 2000, *Households, reurbanisation and the rise of living alone in the principal French cities, 1975–90*, "Urban Studies" 37(2).
- Regulski J., 1982, *Ekonomika miasta*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Rérat P., 2012, *The new demographic growth of cities: The case of reurbanisation in Switzerland*, "Urban Studies" 49(5).
- Storper M., Manville M., 2006, *Behaviour, preferences and cities: Urban theory and urban resurgence*, "Urban Studies" 43(8).
- Szymańska D., 2007, *Urbanizacja na świecie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Turok I., Mykhnenko V., 2007, *The trajectories of European cities, 1960–2005*, "Cities" 24(3).
- van den Berg L. i in., 1982, *Urban Europe. A study of growth and decline*, Pergamon Press, Kronberg–Taunus.
- Vernon R., 1966, *International investment and international trade in the product cycle*, "The Quarterly Journal of Economics" 80(2).

REURBANIZACJA W ŚWIETLE DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ NAD MIASTAMI EUROPEJSKIMI

ABSTRAKT: Badania nad cyklami życia miast sięgają lat 60. XX w. Odkąd w roku 1982 opublikowany został czteroetapowy model rozwoju miast – znany jako model Klaassena – przed miejskimi obszarami funkcjonalnymi zaczęto rozstrzygać wizje ponownego rozkwitu ich rdzeni, co miało nastąpić wskutek uruchomienia etapu reurbanizacji. Po latach ucieczki mieszkańców na przedmieścia spodziewano się ich ponownego napływu do obszarów centralnych miast. Artykuł skupia się na prezentacji genezy i ewolucji pojęcia reurbanizacji oraz charakteryzuje dotychczasowe próby empirycznej weryfikacji zachodzenia tego procesu przeprowadzone w ciągu trzech ostatnich dekad na przykładach miast europejskich. Przede wszystkim zaś w artykule podjęto próbę syntezy wniosków płynących z tychże badań oraz próbę wskazania obszarów, które mogą stanowić wyzwania dla przyszłych inicjatyw badawczych dotyczących reurbanizacji.

SŁOWA KLUCZOWE: fazy urbanizacji, reurbanizacja